

Egy tanulmánykötet címszavai*

Bori Imre

Az irodalomtörténet

Az irodalomtörténetírásnak nincsenek évszázadai, a magyarnak különösképpen. Az irodalom történeti tudata csak nemrég alakult ki, ha azt számítjuk, hogy irodalom évezredek óta létezik, s az első magyar szavakat is immár ezer esztendeje, hogy papírra vetették. Indokolt tehát a történetiség kérdéseit is más szemmel néznünk, mint gyakran szoktuk, mondván, hogy az oly szép eredményeket felmutató magyar irodalomtudomány a munka derekasabb részét elvégezte, s ma már, kivált a magyar irodalom régebbi korszakait illetően, alig akadhat munka. Az elmúlt százötven esztendő szorgos munkálkodása nyomán valóban kialakult egy kép a magyar irodalom múltjáról, sok-sok kérdést tisztáztak a szorgos tudósok, az összehordott anyag impozáns, egy-egy tudós vállalkozása tiszteletreméltó eredményt hozott (gondoljunk például egy Horváth János életművére), azonban az irodalom története is „sárkányfog vetemény” — mintha minden korszaknak újra kellene kezdenie a munkát, mert az elődök eredményei nem tudják a kérdéseket megnyugtatón megoldani, és egy-egy betetőzés, összefoglalás, egy-egy olyan pillanat után, amikor is úgy látszik, hogy a felvetett kérdések megoldást nyertek, az tűnik ki, hogy nem oldódott meg semmi,

---

* Sinkó Ervin: Magyar irodalom, tanulmányok, első kötet; Fórum Könyvkiadó. Novi Sad, 1961.

kezdődhet minden előlről. S nemcsak az irodalom s a művészi alkotás felfogásáról van itt szó, hiszen a nem lankadó kutató kedv újabb és újabb adatokat bányász ki, a szövegkiadások évszázados mulasztásokat pótolnak, a helyreigazítások a felfedezéssel egyenrangú eredményeket hoznak, s könyvtárnyi irodalom után is akad tennivaló bőven (gondoljunk csak Petőfi irodalomtörténeti sorsára: még csak most tisztázták halálának körülményeit, s manapság vitatkoznak szülőhelyéről, közben csak életéről Hatvany Lajos öt vaskos kötetnyi anyagot publikált).

S ezek a kérdések még csak periférikus területeit képezik az irodalomtörténet fogalmába tartozó jelenségeknek! Anyagfeltárás, filológiai aprómunka, levéltári kutatás, szöveggondozás, adatok ellenőrzése és helyesbítése után az értékelés nagy munkája következik — a szíre- zisé, amely már ideológiai problémává válik, mint ahogy eszmei kérdés volt az irodalomtörténetírás múltjában is. A korszemléletről és a múlt birtokbavételéről van tehát szó, közeledjék a kutató az évtizedek óta nyitott Anonymus-kérdéshez vagy a legfrissebb irodalomtörténeti jelenségekhez, Balassihoz vagy Radnóti eclogáihoz, mindenütt e kettő összejátszó és egymást támogató hatására kell számítnia.

A szemléletmód, az anyaghoz állás így játszik bele az irodalom- történetíró munkájába, s ez teszi jogossá az olyan kutatók munkáját is, akik ugyan nem foglalkoznak a filológia kérdéseivel, s a történetiség területén is az értelmezés egy levegősebb álláspontját képviselik, de az irodalom múltját elevennek, élőnek, művészi alkotásnak tekintik, s úgy is közelednek hozzá, az adatok mögött az embert, az alkotás mö- gött az élményt tapintgatva; nem az irodalomtörténeti múlt, hanem az irodalmi örökség felé fordulnak, és arra törekszenek, hogy egyensúlyi helyzetet teremtsenek a feltárt adatok és a konkrét alkotások kapcsán; az első csak annyira érdekli őket, amennyire emennek megértését szolgálják. Két jelenség érdekli őket: az író és a műve. Az íróhoz a szépíró szemével, a műhöz az esztéta fegyverzetével közeledve, az időszerűsi- tésnek és a megelevenítésnek olyan fokát tudják elérni egy-egy szeren- csés telitalálatnál, remeklésben, amilyenre az irodalomtörténész hagyomá- nyos és inkább ismert típusa nem volt képes. „Az ember és magatartása”, ahogy Sinkó egyik tanulmányában olvashatjuk, válik központi kategóriává, hozzákapcsolódva ahhoz az esztétikumhoz, amely e kettő- nek a nyelvvel és az élménnyel kötött szövetségéből született.

Ez s az ilyen szemléletmód szelektáló is, éppen fenti elveiből követ- kezően: nem mindenki érdekli, s nem minden író egyformán foglalkoz- tatja, csak azok, akik beleillenek abba a keretbe, amit a kutató szem- léletben magának teremtett, s eleget tesznek annak a kritériumnak, amely vizsgálódása közben vezérfonala. Ez pedig, a megszokott irodalom- történeti szemléletmóddal ellentétben, nem „nemzeti”, hanem egyete- mes, pontosabban nem abban és nem ott keresi a nemzetit, ahol eddig tették, hanem az egyetemest hiva segítségül, a vizsgált író és élelművet a világirodalom perspektívájába helyezi, és azt mondja: „A szép az, ami magyarul, angolul, szerbül, horvátul, oroszul, franciául vagy kínaiul szép. A szépségek, mint maguk a népek, mind vérrokonok, mindegyik épp a maga külön individualitásával még jobban kidomborítja és meg- világítja a másik és a többi individualitásának a vonzó reliefjét. Nem jó az a nemzeti irodalomról szóló történetírás, amely nem világirodalmi

perspektívából indul el, és nem nyit világirodalmi, tehát az emberiséget átfogó perspektívákat.” Szegényebb lett így az irodalom története? Nevekben igen, de egy-egy életmű új távlatokat kapva, nemcsak igazabb arányaiban mutatkozhat meg, hanem súlyával is megnövekedett és kimutatott értékével kitölti a történelem adta keretet is — ragyogása elhomályosítja a kisebb eredmények hunyorgását.

E gondolathoz érve a „nemzeti” irodalomtörténetírás problematikáját még egy szempontból kell érintenünk. Ha előbb az egyetemesben, tehát a világirodalomban affirmálódó „nemzetiről” beszéltünk, e kettő egymásba csapásában látva ennek a fogalomnak a teljességet leginkább megközelítő értelmezését, szólnunk kell arról is, hogyan értelmezte, Sinkó Ervin interpretációja ellenében, a múltban az irodalomtörténetírás ezt a fogalmat. S rögtön kettősséggel találkozunk: az irodalomtörténet kezdeteinél a feudális szemléletmód, a „natio Hungarica” nemzetfogalma jelentkezik, mondván, hogy mindenki, aki Magyarország területén élt és írt, függetlenül alkotása nyelvétől, beletartozik ebbe az irodalomba, a múlt század hajnalán pedig, különösképpen Kőlcsey tanulmányában a polgári nemzetfogalom szegődött mellé, s lett az irodalomtörténetírás a „nemzeti hagyományok” „őrzője és feltárója”. Immár több mint száz esztendő telt el, s ettől az ideológiai „üstöktől” máig sem tudott megszabadulni tudományunk, az irodalomtörténet, és éppen ezért ígér izgalmas eredményeket Sinkó Ervin kísérlete: „a magyar irodalomnak olyan történetét adni, amely szabad szellemével, történelmi szempontjaival és esztétikai receptivitásával méltó legyen az emberi szellemnek hűséges, magyar nyelven, magyar szóban élő, nagyszerű reprezentánsaihoz. A szépség, a szabadság, az igaz szóhoz való bátorság, az emberi méltóság magyar poétáihoz, akik mostoha századok sötétjén győzedelmeskedve, magyarul adtak hangot az emberi örömnak és sirásnak, vágynak és félelemnek, szerelemnek és gyászoknak és a nagy csodálkozásnak, amiről csak az intenzíven élő költők tudtak . . .” Ez a szemlélet szöges ellentétben áll mind a népnemzeti iskola, mind az új magyar irodalomtudományok a törekvéseivel, hiszen az egyik a nemesi színezetű nemzeti irodalom felfogását képviselte, a másik pedig a nép-fogalom előtérbe helyezésével „aktualizálta” a múltat. Sinkó Ervinnél a következőket olvashatjuk: „A múltban nem a mi ideológiánkat keressük, a múlt értékeinek nem lehet kritériuma a mi ideológiánk, mely a múlt gazdagságával gazdagodva nem a múltat, hanem a jelent és a jövőt akarja a maga arcára formálni.” Ugyanakkor nem mulasztja el azt sem megemlíteni, hogy az irodalomtörténet történetisége, történetiségre irányuló mozzanata és az irodalmi alkotás esztétikai ismérvei között ellentmondás látszik: a műalkotás legyőzi az időt, az irodalomtörténet az idővel mérve éppen ezt az időfelettséget s vele az esztétikumot rekeszti ki tárgyalásából. S ebből következően Sinkó felveti, Marx nyomán, a fejlődés fogalmának revízióját is — ehhez is új szempontok szerint kell közeledni.

Így gyűrűztetve az irodalomtörténet fogalmába szorult jelentés-tartalmakat, sorakoztatva az e fogalomhoz kapcsolódó jelenségeket, idézzük végül Sinkó gondolatát az irodalomról: „Az irodalom éppen azért tarthat számot szenvedélyes érdeklődésünkre, mert — paradox módon — minden valóban irodalmi műben másról és többről van szó,

mint pusztán „irodalomról”, az írás mesterségbeli virtuóztatásáról... mert függetlenül az irodalmi alkotók szubjektív szándékaitól, az irodalom és az irodalomtörténet objektíve magában foglalja korszakok és társadalmak, társadalmi osztályok politikai és világnézeti összeütközéseinek, harcainak és törekvéseinek, szenvedélyeinek és szenvedéseinek a történetét is... Minden költői mű az életet, azokat az éveket és napokat is revelálja, amelyekben a költő élt, melyekkel szemben meghatározott módon foglalt állást.

Ennek a revelációnak a segédeszköze az, amit irodalomtörténetnek nevezünk.”

Középkori írástudók

A magyar irodalom kezdetei: az anyanyelv küzdelme az írásbeliséggel, a magyar irodalom születésének pillanatai. Évszázados fejlődés után immár kibontakozik e korszak három írótipusa, ha a reneszánsz korát is ide számítjuk: az udvari emberé, az egyház papjáé és a világi művészetet ápoló reneszánsz egyénisége. Plasztikusan és markánsan ezt három íróban szemlélhetjük: Anonymusban, a Halotti Beszéd névtelenjében és a magyarországi reneszánsz központi alakjában, a költő Janus Pannoniusban. A régi magyar irodalom egész korszakában, tehát a XVIII. század végéig, e három típus variánsaival találkozhatunk. A környezet változott, de a típus maradt, s ha megragadtuk e háromat, könnyebben mozgunk korok és századok irodalmi termésében.

Anonymus neve például akár a „hivatalos” irodalom és irodalompolitika, szemléletmód jelképe is lehetne. A gestairók hosszú sorának, ha nem is első tagja, mindenesetre legeklatánsabb képviselője, az osztálykultúra és az osztályirodalom, ezen belül pedig az uralmon lévő nemesi világ szemléletének legjellemzőbb megfogalmazója ő. Sinkó nem az irodalom- vagy a történettudományban oly sokat vitatott gestakérdés filológiai problémáival foglalkozik, hanem azzal a legitimista udvari történetíróval, aki a maga korának és uralkodó osztályának képére formálja, a múltat kifejezve vele, kora tendenciáit, a „nemes magyar nemzet eredetét nemeshez méltó módon” írni meg, s azzal, ami Anonymus névtelensége mögül a még inkább névtelenségből feldereng az indulatos történetíró oldalvágásai nyomán: az írásbeliségig még el nem jutott, elnyomott és lenézett népnyelvvel és irodalommal, valamint szemléletmóddal, amivel éppen az jelenik meg, ami a kor sajátja volt: az élesen tagolt osztálytársadalom, s vele a kétféle szemléletmód, műveltség léte is.

Anonymus neve azonban nemcsak ezt jelenti. Tanulságos utóéletére is fényt vetni. Az irodalomtudomány Anonymus elődeivel, az ún. ősgestával van elfoglalva, Sinkó pedig szemlélődését így zárja: „A nemesesség mint az „ősi dicsőség” hivatott örököse és letéteményese; a nemesesség kiváltságainak sérthetlensége mint a nemzeti függetlenség és szabadság legfőbb kritériuma és biztosítéka, a magyar nemzeti, azaz nemesi szupremáció, a Duna völgyében egyedül államalkotó magyarság és nemzeti nagyság eszmerendszere, a magyar nacionalista romantika és romantikus nacionalizmus — reminiszenciákkal, melyek változó

előjellel még Ady Endre költészetében is kísértének — ideológiai gyökereikkel a Gesta Hungarorum áltörténelmi talajába nyúlnak vissza, s annak a mákonyával táplálják illúzióikat.”

A Halotti Beszéd kapcsán sem a filológia, hanem a beszéd mint irodalmi szöveg érdekli, amely „szuggesztív erővel tudott kifejezni egy egész világnézetet, érzelmeket és egy meghatározott tanítási módot, sőt ezenfelül képes arra is, hogy azzal, amit mond és ahogyan mondja, azzal fogalmat adjon a láthatatlan gyászoló gyülekezet mentalitásáról is, melyhez szavát intézi”. S míg a latin nyelv szerepe hosszú hivatalos uralma ellenére is csak intermezzót jelent a magyar irodalom egészében, addig az évszázadokig csak fordításokban megnyilatkozó magyar nyelv, levette végül is a fordítások bilincseit, a XVI. században bukkan majd fel először erőteljesen. De így is, a magyar nyelv s ezzel a magyar irodalom nagy kohója is volt a középkor, mint ahogy a felvilágosodás kora is majd hasonló jellegű lesz a múlt század kezdetén.

Janusszal a humanista írástudó jelenik meg — egyelőre még a latin nyelv kifejező eszközeivel élve, az első a magyar irodalomban, aki „egy ember, aki különvalónak tudja, és a maga másoktól való különbözőségében, a maga egyszerűsége és pótolhatatlansága öntudatában akarja és tudja kifejezni magát”. Sinkó Janus „modern” vonásait emeli ki, aki a „haza és a nagyvilág” ellentétét mélyen átérzi, felfedezi környezete elmaradottságát, aki a középkor „kollektívizmusával” szemben magányára büszke, és ez féltett kincse, s végső fokon azt az embert elemzi, aki hajlamai ellenére kényszerül élni és írni, mi több, korán, harminc éves korában el kell némulnia. Botcsinálta udvari költő volt, nyűgös volt neki Mátyás udvara és hivatala, a hadjáratok, a propagandisztikus jellegű vers-megrendelések, s legszívesebben csak magával törődne. Benne billent meg az addig oly harmonikus kor és író viszony. A kor felülkerekedett az írón, s a harcban Janus veresége árnyékában legmélyebb, legegységibb veretű és gondolatú verseit írta, a nagy elégiákat, az első nagy személyes panaszokat Pannónia földjén.

Kazinczy Ferenc

Kazinczy Ferenc manapság, de a XX. században általában is, az irodalomtörténészek érdeklődésének középpontjában áll. A múlt század nem tudott mit kezdeni a „szent öreggel” ott a magyar irodalom hajnalán, akinek temérdek ugyan az életműve, úgyhogy a múlt század pozitívizmusa még megjelentetni sem tudta mind, ez is századunkra maradt, de mégis megfoghatatlannak tűnt fel: levelezése valódi levelezés, s nem Mikes-típusú szépirodalom, fordításai csak fordítások, nyelvújítását birtokba vette a nyelvtudomány, költeményei nem bírnak akkora művészi erővel, hogy indokolnák hírnevét, s a kor, amely nem szívesen emlékezett 1848/49-re, borzongva nézett Kazinczy jakobinus múltjára is — úgy látszik, elég volt indoknak, hogy például rendszeres életrajz se készüljön róla az életrajzírás fénykorában.

Tulajdonképpen a harmincas években fedezték fel újra: Halász Gábor ragyogó esszéje, Németh László tanulmánya, Babits Kazinczy irodalmi vezérségre törő akarata, „írástudó hajlama”, a kor „széplélek”

kultusza ismét kívánatosá tette a Kazinczy nevet. A felszabadulás után a jakobinus Kazinczy kerül az érdeklődés előterébe, Kazinczy pályájának első szakasza, az első negyven esztendő, mintegy pótlendő, amit az irodalomtudomány addig nem tett meg. A teljes Kazinczyt azonban máig sem rajzolta meg a magyar irodalomtudomány, mint ahogy Besenyeyt sem, kinek felléptétől szokás számítani az új magyar irodalom kezdetét. Sinkó Ervin ragyogó tanulmányt szentel neki, könyve legjobb írását, amelyben leginkább érvényesül az a törekvése, azok a szempontok, amelyeket bevezetőnkben is taglalni igyekeztünk.

Kazinczy egy egész emberi életet tett az irodalom oltárára, s paradox módon nem a mű, hanem az ember az, aki ma is leköti figyelmünket, e mellett amaz szinte eltörpülve példázza, hogy vannak kivételes pillanatok, amikor az emberi szenvedély mintegy önmaga ellentétébe csap át: a mű értéke helyett a szenvedély nagysága kerül előtérbe. Mert Kazinczy szenvedélyes író volt. Tizenöt éves korában kezd benne lobogni e tűz, ekkor jelenik meg első „műve” nyomtatásban, s ha kellett, mint a börtönben, még saját vérért sem sajnálta tintának felhasználni, és írt, írt élete utolsó pillanatáig. S mégsem volt a „szép-léleknek”, az „írastudónak” az a típusa, akit Halász Gáborék a harmincas években megszerettek. Míg szentimentális német műveket magyarít, iskolákat alapít és hadakozik tanfelügyelőként, jakobinus szervezkedésekben tevékenykedik, folyóiratok tervét hordozza ki, és az ország „csinosítása” éppen úgy szívügye, mint a maga kisebb körének „nemesítése”. S akkor is, amikor II. József boldog és tevékeny kora régen elmúlt, és a budai Vérmezőn a születő magyar irodalom véres fejje tanulta a reakciók ellenhatás leckéjét, majd a börtönből kiszabadulva, amikor nem talál teret tevékenységének, akkor sem nyugszik: az ország élete és az országos események éppen úgy foglalkoztatják, mint az írás maga, a nyelv, vagy egy-egy új író felfedezése. Ennek a vézna, beteges embernek Széphalom nem életcélja, hanem kényszerű szállása volt a kor parancsából. S micsoda tevékenység itt is! Országot behálózó levelezés, házépítés, állandó foglalatosságok, irodalmi perek, nyelvújítási harcok s a maga művének ápolása: fordítások, eredeti alkotások írása és átdolgozások.

Sinkó tanulmányának a nagy érdeme, hogy ezt és az ilyen Kazinczyt mutatja meg, egységben szemlélve az „élet és irodalom” Kazinczynál valóságban is fennálló egységét és azonosságát. Az irodalomtörténetek „két” Kazinczyról szoktak beszélni, Sinkó, nagyon helyesen, nem lát törést, pálfordulást az író pályájában. A XIX. századi Kazinczy nem tagadta meg a XVIII. századit, az öreg a fiatalt, csupán súlyponteltolódásról lehet szó, az irodalom több helyett kapott, mint az élet, de paradox módon mégis az életre hatott ez a irodalom. Kazinczy „irodalmi és nyelvi szabadságharca” a legkevésbé sem volt csak irodalmi és csak nyelvi harc, és ezt ellenfelei tudták legjobban.

Sinkót ez és az ilyen Kazinczy, a sokoldalú és sokarcú probléma érdekli, Kazinczy világa, amelynek minden megnyilatkozását egységes emberi indulat és szenvedély hatja át, szólaljon bár meg az érzelmes magyarító, a jakobinus összeesküvő, a Debrecennel vitázó, Dunántúllal hadakozó szervező, a Széphalomról „Európát” álmodó reformátor, az esztéta és a nyelvújító, az irodalmi vezér és az emlékiratait író alkotó.

S ezért nem jelent problémát helyét sem kijelölni a magyar irodalom egészében. Sinkó biztos kézzel állítja a kor középpontjába: ő az a pont, ahonnan az egész felvilágosodás korában a legbiztosabban lehet tájékozódni az időben visszafelé még Bessenyei kapcsán is (rőla szintén külön tanulmányban szől Sinkó), akinek pedig Kazinczy gyermekfővel fordítja egyik német nyelvű munkáját, vagy előre az időben, amikor Kazinczy világa már felszívódott a magyar irodalomba úgy, hogy „lehetetlenség képet adni, egyáltalán beszélni Kazinczy munkásságáról anélkül, hogy e kor minden magyar irodalmi műve és írója is ugyanakkor ebben az összefüggésben sorra ne kerüljön”.

A könyv egészéről

Egy nagyobbra tervezett munka első kötetét próbáltuk taglalni. Szőljünk végezetűl a mőről egészben is:

Sinkó könyve a magyar irodalom kezdeteiről szől, pontosabban kétszeri nekiindulásáról, arról a két, sok szempontból különböző, de sok lényeges vonásban azonos folyamatról: az elsőnél az anyanyelvűség diadalrajutása, a másodikban a polgári világ s a polgárosultsággal járó eszmék és tendenciák győzelemre vitele áll a középpontban. Mind a két korszak az irodalomtörténetírás „próbakövét” jelenti, egymásnak ellentmondó tendenciák, széthúzó erők, többször eszmék, mint megvalósulások, fordítások, mint eredeti alkotások, emberek és nem művek problematikája nyomul előtérbe. S ha ehhez még hozzátesszük a felvilágosodás korának a magyar irodalomban mutatkozó ellentmondásosságát, előtűnk áll a vállalkozás minden nehézsége is, azon túl pedig a megoldások eruditív érdekessége és értéke. Sinkó nagy érdeme, hogy nem az irodalomtörténetíró konvencionális sémáival közeledett témáihoz, ezért tudott újat és figyelemre méltót mondani, elsősorban tanulmánykötete igazi hősről, Kazinczy Ferencről.